

Z. KARKOVÁNY JUDIT

KINEK AZ EMLÉKÉRE?

Régóta foglalkoztatja a füredieket, kinek az emlékét őrzi az az emlékoszlop, amelynek ferdére dőlt beton alapzata az arácsi öböl szélén emelkedik ki a Balatonból. A ferde oszloptól nem messze egy másik is nyugszik a víz alatt, aszályos nyarakon ezen „Járok a hullámokon!” felvételeket készítenek a tréfás kedvű fürdőzők. Mivel a partszakasz egykor a Brázay-birtok része volt, s az emlékművet Brázay Zoltán készült felállíttatni, kézenfekvőnek látszott a magyarázat: valamelyik családtag fulladhatott itt a tóba. Dr. Sibalszky Zoltán úgy emlékezett, Brázay Laci lelte halálát a hullámokban, amikor egy hirtelen támadt vihar felborította „Kalóz” típusú vitorlását. Csakhogy hamarosan kiderült: Brázay László él – remélhetőleg ma is, jó egészségben –, vegyész-mérnök, svájci állampolgár, tíz-tizenöt évvel ezelőtt is járt itthon.¹

A Pécssett élő Öriné Brázay Margittól most megtudtuk, hogy akkoriban és ott senki nem fulladt a Balatonba, a – tervek szerint Szűz Mária szoborral díszítendő – emlékművet a *Fény és árnyék* című film ihletésére emelték volna, de csak az alapozásig jutottak, a háború megakadályozta a befejezést.

A film rendezője az ambiciózus dilettáns Tüdös Klára volt, akinek jósorsa és társadalmi pozíciója lehetővé tette, hogy 1943-ban filmesként is kipróbálja magát.² Módjában állt a kor legjobb magyar szakembereit maga köré gyűjteni; a műtermi felvételek operatőre Eiben István lett, a külső felvételeket Makay Árpádra bízta. Makay később így emlékezett hármójuk munkájára: „Eiben Istvánnal kiegészítettük egymást. (...) Közös vágyunk volt, hogy ami szépet vizuálisan meg lehet csinálni, megtegyük. Tüdös Klára tudta pontosan, hogy mit akar, de nem tudta megvalósítani, ehhez segítség kellett. Összegződtek a filmben a tehetségek. Akkoriban, a műtermi felvételek dömpingjében ritka kívánság volt az eredeti külsők-höz való ragaszkodás.” A filmzene-szerző Vincze Ottó is a szakma elitjéhez tartozott, ő a filmben debütáló Nagykovácsi Ilona énekszámainak sikerét biztosította. Az egyik kritikusa által „pregnans, ellenpontos lélektani drámának” nevezett történetet a rendező, Tüdös Klára maga írta, a forgatókönyvet viszont ismét szakember: Manninger János jegyzi. A három főszereplőből kettő ismert, „befutott” színész: Bulla Elma (30) és Ajtay Andor (40), a harmadik, Nagykovácsi Ilona (34) a *Fény és árnyék*ban kapta első, tehetségéhez méltó feladatát. (Tüdös Klára Bulla szerepét eredetileg Bajor Gizinek szánta, ő azonban nem vállalta el; tudta, hogy színpadon elbűvölő, saját

tos varázsa a mozivászonon nem érvényesül igazán.)

A *Fény és árnyék* meséje a napfényes oldalon kezdődik. A Bulla alakította hősnő, Mária a történet kezdetén ünnepelt színésznő, gazdag férfi felesége, két szép gyermek édesanyja. Nagylelkű és segítőkész: pártfogásába vesz egy fiatal lányt, Évát (Nagykovácsi Ilona), aki maga is a színi pályán próbál érvényesülni. Ő az élet árnyékos oldaláról indul, szoba-konyhás külvárosi lakásból, az örökös paprikáskrumplivacsorák, a szegénység miatti megalázások világából.

Mária meghívja a lányt csodálatos Balaton-parti nyaralójukba. A szakmai tanácsokon túl legszebb ruháit is kölcsön adja neki, és nagy társaságot hív egybe, hogy az újonnan fölfedezett bemutatkozhasson a szakma előtt. Míg a színésznő-Máriát a film elején Szent Johanna szerepében ismertük meg, Éva először egy erdélyi népballadát énekel, később – igazi karakterének megfelelően – szexis dizőzként táncol, operett-dalokkal bővíti a villában egybegyűlteket. A győzelmet érzelve a kemény és célratoró teremtés úgy véli, a siker és a luxus most már „saját jogán” is kijár neki, s mindezek megszerzésének leggyorsabb módját választja: elcsábítja Mária férjét, az éppen kellően deresedni kezdő Ajtay Andort.

Az asszony jószerivel még föl sem fogta férje hűtlenségét, amikor újabb, végzetes csapás éri: két gyermeke belefut a Balatonba. A tragédiától testben-lélektan összetörten, emlékeit idézve jár a házban, mígnem a férfi megsokallja a szűnni nem akaró bánatot, s végleg elhagyja. Nem csinál titkot abból sem, hogy ezután az ifjú színésznővel folytatja az életét. (Filmforgatás közben egy riporter az iránt érdeklődött Bulla Elmától, milyen fajta szerepet játszik ezúttal. „Egy asszonyt, akit Isten tudja miért, de elhagynak. Azt hiszem, engem hagynak el a legtöbbet Magyarországon” – válaszolta „beskatulyázásán” mosolyogva a művésznő.)

Magányos sétái során Mária egyszer betér a templomba; a tihanyi templom ajtaján lép be, a templombelső azonban nem a gazdag barokk díszítésű apátság, hanem puritán egyszerűségű hely, talán filmgyári díszlet. A falusi gyerekkórus énekétől enyhül a fájdalma, a plébános pedig karitatív segítséget kér tőle: két árván maradt fiúcskát kellene magához vennie. A villa és a kert lassan megint benépesedik, újabb és újabb gyerekek veszik birtokukba. Ahogy szaporodnak a kisagyak, úgy tünedeznek el a festmények és a szőnyegek, a hajdani jólét rekvizitumai. Még a park növényritkaságai helyébe is krumplit, káposztát ültet-

nek – a gyerekeket etetni, ruházni kell. Csak a legkedvesebb virágokból, a rózsákból marad néhány tő, emlékeztetőül a jobb napokra.

Mária életének újra van értelme. Csöndes derű veszi körül, ha nem is a régi boldogság, a művészet és a gazdagság fénye, de fény. Volt férje az ellenkező utat járja. A kis színésznőnek nem erénye a hűség, anyagi követeléseit pedig egyre nehezebb kielégíteni. A férfi kártyán próbál szerencsét, de veszít. Amikor az adósságot rendezné, kiderül, hogy a hölgy már régen kiürítette a trezort is. Kiút nincs, marad az alkohol, az önpusztítás.

Vagy mégsem?

Sok év múltán a férj megjelenik régi otthonának kapujánál. Nem autóval jön, mint hajdanán, csak gyalogosan, s láthatóan hosszú út áll mögötte. Félve közelít a kerten át Máriához, aki a ház előtt üldögél az őszi alkonyatban. Az asszony nem lepődik meg, talán éppen erre az érkezésre vár évek óta. Megbocsátó öleléssel vonja magához a férfit, s most már egymást átölelve nézik az esti Balatont.

– Egyéb kilátásuk úgy sincs – tehetjük hozzá némi malíciával.

Nehéz ma már képet alkotnunk arról, hogyan fogadta a közönség a *Fény és árnyék*ot. Az 1943. december 22-i, fényes külsőségek között megtartott bemutató után egy évig játszották a pesti mozikban, műsoron volt még 1944 decemberében is. A főváros körül lassan bezárult addigra az ostromgyűrű. Hány embert érdekelt az avíttan romantikus, helyenként egyenesen giccsbe hajló mese, amely ráadásul szigorú didaktikával hangsúlyozta az erkölcsi tanulságot? A fekete-fehér sematizmussal ábrázolt jellemekbe a kiváló színészek sem tudtak életet lehelni. Ugyan megragadta-e a nézőket a „szegény gazdagok” könyves-bús története a háború hatodik évében?

A sznobokat mindenesetre magával ragadta az, hogy az – egyébként tévesen! – elsőnek nevezett rendező „kegyelmes asszony”. Némely riporter ámuldozva állapította meg, hogy munka közben „overallt is megszégyenítő egyszerű öltözetben osztogatja halk, biztos utasításait”, s az étteremben hasonló módon „olyan, mint rendezés közben: ember.”³

A füredieket a Balaton-parti forgatás hozta lázba. A Mozi Ujság helyszíni tudósításából idézünk:

„Már előtte való nap a csendes fürdőtelep csupa izgalom. A kis liftes boy a szállodában sóhajtván mondja reggel: – Jaj, csak rá tudnék kérekedni arra a filmre valahogy egy percre! – és belepirul a vágyba. Nem tudni biztosat, hol vannak, tegnap Tihanyban forgattak – jön a hír –, de ma már eljöttek onnan. – Senki se látja őket délig. Aztán felbukkannak, és a

Brázay villában kezdenek dolgozni. (Balatonfüred, Mikes Kelemen u. 19.) Ez a villa Füred egyik büszkesége. Főúri kastélynak is bátran nevezhetnénk, ahogy ott áll hatalmasan és előkelően a híres gyümölcs- és virágkertészet közepén. Ez a kert most valószínűleg filmstúdióvá változott. A teraszon a fehér madeira-ruhás Nagykovácsi Ilonát sminkelik. A fűvön pedig nyersselyem overallban ott ül a rendező: Zsindelyné kegyelmes asszony. Egy bokor mögül filmfelvevőgép lencséje kandikál ki, hirtelen izgalom támad a rendező hadseregben, csendre intenek mindenkit. (...) A kertben új felvételhez készülődnek, és most valljuk be őszintén, ki is dobnak bennünket.”⁴

Az USA-ban élő Brázay Doris ötven évvel később így idézi föl az emlékeket: „Én játszottam a *Fény és árnyék* című filmben nyolc éves koromban, így még emlékszem mindenre. Például, hogy nagyon csodáltuk Tüdős Klárát hosszú, fehér, selyem nadrágruhájában. Sajnos úgy hagytuk el Magyarországot, hogy minden ott maradt. Ez az egyetlen fénykép (t. i. egy vetítésre szóló meghívón lévő, Z. J.), ami megvan. Én vagyok rajta és Hegyi Péter, a filmöcsém. Ha jól emlékszem, ez a kép jelent meg szegény Bulla Elmának a hullámokban, miután belefutottunk a Balatonba.” Édesanyja, Brázay Zoltánné hozzátette: „Doris lányom váratlanul került a filmbe, mert az eredeti szereplő nem volt díszponálva. Minden előkészület nélkül abban a kis „dirndlben”, amiben reggel fel lett öltöztetve.”⁵

Hogy a kis liftes fiúnak sikerült-e „rákérekedni” a filmre, ma már aligha állapítható meg. Az árvákat azonban füredi gyerekek játszották, sajnos, a stáblista az ő nevüket sem öröközte meg.

A parádés bemutató után két héttel egy másik „kegyelmes asszony”, Edelsheim Gyulai Ella írt kritikát a *Fény és árnyék*ről. Tapintatos visszafogottsággal bírálta a jellemábrázolást, a színészi alakításokat, de fenntartás nélkül dicsérte a technikai megoldásokat és a műben megfogalmazódó „magasabb eszmei igazságot.” „Tüdős Klára, a film írója és rendezője egy magasabb eszmei igazságért írta történetét. Mégis vitába szállnék vele, mert nem tudom elképzelni, hogy vannak ilyen tökéletesen jó és tökéletesen rossz emberek a világon. A jellemfestésnek ez a Jókaira emlékeztető módszere arra vall, hogy a nagyszerű író az erkölcsi tanulságra fektette a fősúlyt. Önünk kettősségében a jó és rossz örök harcot folytat egymás ellen. Tüdős Klára nem választotta ezt a kompromisszumos karaktert, hanem két női főszereplőjének vállára olyan feladatot bízott, amivel nehéz megbirkózni. (...) Írói elképzeléseivel lehet vitatkozni, de rendezői magasabbrendűségét mindenkinek el kell ismerni, aki ezt a filmet

látta.(...) Filmtechnikai szempontból tökéletes munka (...) különösen a balatoni viharról készített felvételek drámai szépségük.”⁶

„A vihar-jelenetnek dramaturgiai funkciója volt”, hangsúlyozta a cikk elején már idézett visszaemlékezésében az operatőr, Makay Árpád is. Tegyük hozzá: az akkoriban még kevésbé megszokott külső felvételek, a napfényes, szelíd Balaton, a telihold varázsolt aranyhíd, a kihalt őszi sétány hulló levelű fái a film más részeiben a lírai hatást, az emlékképek érzelmi erejét erősítették. Eiben és Makay felvételei magát a Brázay villát is főszereplővé emelik, szimbolikus jelentéssel ruházzák fel. A domb aljáról, alsó kameraállásból fényképezett, kivilágított ház a film elején maga a jólét megalapozta biztonság. Az épület akkor még karakteresebben uralta a dombtetőt, a pártüdülő korszakban hozátoldott szárnyak a kontúrjait ellaposították.

A „Kinek az emlékére?” kérdést a „miért? kezdetűek váltják föl ezek után.

Miért adta kölcsön Brázay Zoltán híres villáját és parkját a filmkészítőknek „eredeti” színhelyül? Tüdös Klára férje, Dr. Zsindely Ferenc az 1940-es évek elején kereskedelmi és közlekedési miniszter lévén a két család feltehetően régebből és közelebbről ismerte egymást. Baráti szívességet tett Brázay a rendezőnőnek? Vagy hasznot is hajtott számára a dolog? Filmet gyártani igen jó üzletet jelentett abban az időben.

És miért vált a *Fény és árnyék* annyira fontos az iparmágnás számára, hogy az öbölben egy Mária-szoborral kívánta megörökíteni az emlékét?⁷

Ismét csak találgatni tudunk. A Brázay család föl-emelkedése, meggazdagodása ragyogó sikertörténetként indult. Az 1940-es években azonban – a háborútól függetlenül – az árnyak is szaporodtak már. A család harmadik generációja megismerte az elkártyázott uradalmat, az elsikkasztott becsület, a tragédiába forduló szerelem történeteit is. Lehet, hogy Brázay Zoltán a filmmel és az emlékjellel saját családját akarta figyelmeztetni?

Jegyzetek:

1. In: Füredi História 10. szám, 18-19. p. és 12. szám 17. p.
2. Tüdös Klára (1895-1980); ruha- és jelmeztervező, népművészeti kutató. Az 1930-as években színházi és filmrendezéssel is próbálkozott. A Győrffy István Kollégium támogatója, az Országos Református Nőszövetség szervezője. A II. világháború alatt férjével, Zsindely Ferencsel Budapesten többszáz menekültnek nyújtott segítséget.
3. Gyimesi Kásás Ernő: Szemközt az első magyar rendezőnővel. Magyar Film, V. évfolyam 52. szám.
4. Mozi Ujság, 1943. IX. 8. – IX. 14.
5. Levél; kelt USA, Jericho 1993. május 7-én. Közre adja Dizseri Eszter Zsindelyné Tüdös Kláráról írott könyvében, 77. p. Kálvin János Kiadó, Budapest, 1994.
6. Film, Színház, Irodalom 1944. január 6-12. Edelsheim Gyulai Ella a Horthy családdal szoros rokoni kapcsolatban volt.
7. A Sibalszky Zoltán által említett gipsz-alak sajnos nem került elő felsőőri Fülöp Elemér hagyatékából.

SOMOGYI ZSIGMOND

SZÜLEINK EMLÉKÉRE

Ajánlás a leszármazottaknak:

„Anyám, az álmok nem hazudnak,
Takarja bár a szemfödél,
Dicső neve költő-fiadnak
Anyám, soká, örökkön él.”

(Petőfi S.)

Somogyi Géza

(1907 – 1945)

Somogyi Gézáné szül. Somogyi Karolin

(1914 – 1974)

A halottak nyugodjanak békével, ne zavarjuk őket, gondoltam eddig. Eltelt 60 év, és rá kellett jönnöm, ez nem egészen így van. Nyolc éves voltam apám halálakor, elég kevés emlék maradt meg róla bennem.

Kezembe kerültek apám levelei, melyeket a frontról küldött. Tábori levelezőlapok ezek, rettentő sűrűen teleírt, apró betűs, mára már alig olvasható írások. Anyám akkor oly divatos emlékkönyvével együtt, szent ereklyeként őrizte őket évtizedeken keresztül. Őrizte a még lánykorában az apámtól kapott szerelmes verseket is.

Ennyi idő után elhatároztam, hogy megfejem az írást, felderítem a titkokat. Sikert, megismertem a levelek tartalmát. A hatásuk megrázó volt. Üzenetet kaptam a múltból a szüleimtől. Üzenetet kaptam a szerelemről, szeretetről, hűségéről, hazaszeretetről, becsületről és kitartásról. Üzenetet a kiszolgáltatottságról, sok szenvedésről, a reménybe vetett hitről. Hogyan tudnám meghálálni, nem tudom. Úgy érzem, legkevesebb, amit tehetek, ha bemutatom őket mindenkinek. Tanuljunk tőlük, a sorukból, hogy soha többet ne éljünk félelemben, kiszolgáltatottságban. Érdekes az élet, apám dédszülei száz évvel ezelőtt, 1849-ben ugyanilyen szerencsétlenül rövid ideig, harmincnyolc-negyven évig éltek. Ők akkor kolerában haltak meg. Hat kiskorú árvát hagytak maguk után. Apámék a huszadik században az ordas eszmék idióta képviselői által szított társadalmi kolera áldozatai lettek. Utánuk négy kiskorú gyermek maradt, ketten értük meg a XXI. századot. Szerk. megjegyzés: A Somogyi család története megjelent a Füredi História II. évf. 3. számában (2002).